

GEOGRAFIA LINGVISTICĂ TRANSILVĂNEANĂ

Prof. MELANIA HANCIU, Liceul cu Program Sportiv Alba Iulia
Prof. IOAN ȘTEFAN HANCIU, Seminarul Teologic Ortodox Alba Iulia

ABSTRACT: *Linguistic geography of Transylvania.* The dialectal structure of Daco-Romanian, the causes and the age of the dialectal area is an issue which has preoccupied Romanian and foreign scholars for more than a century. The subdialect with the greatest number of features is the subdialect in Banat, and the one with the fewest is the Wallachian subdialect, the latter being also the closest to the standard language.

Keywords: *dialect, subdialect, Banat, Wallachia, Moldavia.*

Structura dialectuală a dacoromânei, cauzele și vechimea ariilor dialectuale este o problemă care i-a preocupat pe savanții români și străini de mai bine de un secol.

O primă încercare de repartizare a subdiviziunilor dialectului dacoromân îi aparține lui H. Tiktin. Acesta în studiul *“Die rumänische Sprache”* (1888), luând în considerație, în primul rând, particularitățile fonetice și lexicale, ajunge la concluzia că pe teritoriul țării noastre s-ar vorbi patru graiuri, corespunzătoare celor patru provincii istorice: **“graiul” muntean (Walachisch), moldovean (moldavisch), transilvănean (siebenbürgisch) și bănățean (banatisch).** Diferențele dialectuale dintre cele patru subunități ale dacoromânei nu sunt prea mari, așa încât ele nu împiedică înțelegerea dintre vorbitorii dialectului dacoromân. Cele mai multe particularități le găsim în graiul *bănățean*, iar cele mai puține în cel *muntean*, care este și cel mai apropiat de limba literară. Ele nu sunt nici prea vechi, majoritatea particularităților dialectuale apărând în decursul ultimelor trei secole (XVI-XIX).

Trei ani mai târziu, M. Gaster, pornind de la trăsăturile fonetice ale textelor noastre vechi, în *“Introducere la Cherostomația română I”* consideră că s-ar putea contura trei arii dialectuale: una de nord (în Moldova), una de sud (în Muntenia) și una în Transilvania, care pe lângă unele particularități proprii, specifice, are și altele

comune cu cea din Muntenia și cea din Moldova, făcând legătura între ultimile două.

Prima repartizare, realizată cu mijloacele geografiei lingvistice o datorăm lingvistului german G. Weigand, autor al primului atlas lingvistic românesc (WLAD). Cel mai bine individualizat este “dialectul” *bănățean*, mărginit la nord de Mureș, la vest de Valea Hațegului și de Carpați. El depășește spre vest granițele României, dialect ce se vorbește și în Serbia. Centrul acestui dialect *bănățean* este în Timișoara. În privința Transilvaniei, el este de părere că aici se vorbesc dialecte de tranziție. Teritoriul acestei regiuni este împărțit între dialectul *moldovean*, în nord și cel *muntean*, în sud. Un alt grai de tranziție este cel din Bihor. Acesta ține de dialectul *bănățean* cu unele particularități specifice. Dacă am lua în considerare toate diferențierile dialectuale, fără o selectare a lor după anumite principii, atunci am obține numeroase alte arii mai restrânse, așa încât am putea vorbi de niște dialecte mai mici ca acelea ale *pădurenilor, mărginenilor, oșenilor, lăpușenilor* ori *crișenilor*. Cel mult idiomul vorbit în Maramureș, ar putea fi socotit un dialect mic aparte, deoarece aici se găsesc unele particularități specifice. Ideea lui Weigand privind inexistența unui subdialect transilvănean este îmbrățișată și de fostul său elev S. Pușcariu. În studiul *“Graiul din Transilvania”* (1974), analizând câteva hărți lingvistice din *“Atlasul lingvistic român”*,

Sextil Pușcariu observă că liniile care delimitează diversele fenomene dialectuale taie Transilvania în toate sensurile, ceea ce îl determină să afirme că *“Transilvania n-a constituit niciodată o unitate diferențiată de celelalte regiuni românești, ci s-a înglobat întotdeauna în ansamblul românesc”*. Ideea este reluată și în studiul *“Contribuția Transilvaniei la formarea și evoluția limbii române”*, unde se arată că *“deși înconjurată de munți înalți, pe culmile cărora trecea frontiera politică, Transilvania propriu-zisă n-a format niciodată un dialect aparte, ci regiunile vestice au mers cu Banatul, cele nordice cu Moldova și cele sud-vestice cu Muntenia”*. În ceea ce privește cauzele care au generat o asemenea stare de fapte, Pușcariu afirmă: *“Cea mai însemnată este aceea că Munții Carpați n-au format niciodată o piedică pentru ca românii de pe cele două versanturi ale lui să formeze același grup etnic și lingvistic. În Ardeal n-au existat centre politice, culturale și religioase, care să grupeze pe toți românii în jurul lor”*.

După apariția primelor volume din *“Atlasul lingvistic român”*, care au avut darul de a îmbogăți cunoștințele despre diversele fenomene dialectuale și de a le contura cu mai mare precizie aria, S. Pușcariu își modifică opinia despre împărțirea dialectală a dacoromânei, acceptând în afara celor trei subdialecte: *bănățean, muntean, moldovean*, încă două: *crișan și maramureșan*. După Alexandru Philippide, dialectul dacoromân se împarte în două mari ramuri, pornind de la modul în care își explică el și formarea limbii române: o ramură *banato-transcarpatică*, care cuprinde Banatul, Oltenia de vest, Transilvania (fără Țara Bârsei, Țara Oltului, colțul sud-estic al Ardealului), Bucovina, Moldova și Basarabia, și care a dat naștere graiurilor de tip *moldovenesc*, și alta care cuprinde Muntenia, Oltenia de est, Țara Bârsei, Țara Oltului și colțul sud-estic al Transilvaniei și care a dat naștere graiurilor de tip *muntenesc*; cele două ramuri au luat

naștere prin migrarea din sudul Dunării a dacoromânilor în două valuri începând din a doua jumătate a secolului al VI-lea. Migrarea dacoromânilor din sud în nordul Dunării a durat până în secolul al XIII-lea. A. Philippide mai consideră că migrația, care a cuprins teritoriul banato-transcarpatin, Moldova, Bucovina, Basarabia, a avut loc de la vest spre est, iar migrația care a cuprins Oltenia, Muntenia, Țara Bârsei, Țara Oltului și Transilvania de sud-est, a avut loc de la sud spre nord (din Muntenia spre sudul Transilvaniei). Din compararea particularităților dialectuale, reiese că prima ramură s-a despărțit apoi în trei: pe de o parte Banatul, pe de alta teritoriul transcarpatin (Transilvania) și, în sfârșit, pe de alta, Moldova-Bucovina-Basarabia. Philippide recunoaște că graiurile din Transilvania, desigur fără colțul sud-estic al acestei provincii, fără Țara Oltului și fără Țara Bârsei, capătă unele particularități proprii, individualizându-se de cele din Banat și Moldova, cu care, inițial, formau un singur grup dialectal.

Împărțirea în două arii mari a teritoriului lingvistic dacoromân a fost împărțită și de elevul lui A. Philippide, Iorgu Iordan, care, la rândul său, un acceptă ideea unui subdialect ardelenesc: *“Cine este la curent cu părerile specialiștilor despre împărțirea dialectală a teritoriului daco-românesc știe că o subdiviziune lingvistică ardelenescă nu există. Toate graiurile din România actuală (și din regiunile învecinate, unde ele se vorbesc de asemenea) sunt, în linii mari, de două tipuri: muntenesc (cuprinzând Muntenia, cea mai mare parte din Oltenia, Țara Oltului, Țara Bârsei, sud-estul Transilvaniei) și moldovenesc (cuprinzând toate celelalte provincii românești)”*.

Romanistul german Ernst Gamillscheg formulează o teorie nouă în privința repartiției dialectuale. El susține, pe baza unei fapte lexicale, că diferența dialectală dintre graiul muntean și celelalte graiuri dacoromâne este foarte veche și ea urcă până la latina populară. Mai târziu, în evul mediu

timpuriu, socotește el că pot fi stabilite trei regiuni-matră ale românismului nord-dunărean:

1. În regiunea Munților Apuseni, pe cele trei Crișuri și pe văile Arieșului și Ampoiului;

2. Pe ambele maluri ale Dunării între Giurgiu și Cernavodă, iar la nord în șesul dintre Dâmbovița și Argeș și

3. Regiunea dintre sârbi și bulgari, la sud de Dunăre și în prelungirea Banatului și Olteniei.

Repartiția dialectuală a dacoromânei a stat în atenția lingviștilor români și străini, mai ales după apariția volumelor din *“Atlasul lingvistic român”* (1942). Emil Petrovici ocupă, din acest punct de vedere, un loc deosebit. Ca autor al părții a doua a Atlasului, ca bun cunoscător al principiilor geografiei lingvistice, E. Petrovici se ocupă de repartitia dialectuală a dacoromânei, de vechimea ariilor dialectuale și de cauzele care le-au determinat. Observând că cele cinci subdialecte (*bănățean, muntean, moldovean, crișan și maramureșean*) cuprind fiecare în parte regiuni din Ardeal, el consideră că acestea s-au format după epoca de simbioză româno-slavă, care s-ar fi întâmplat între secolele XI-XII, pe văile apelor și în câmpie, din cauza retagerii romanilor în cununa de munți a Transilvaniei ca urmare a ocupării văilor largi ale Mureșului și Someșului de către maghiari.

În articolul *“Transilvania, vatră lingvistică a românismului nord-dunărean”*, E. Petrovici, pornind de la S. Mehedinți, care numește Transilvania *“sâmburele statului român”*, susține că și *“lingviștii ar putea zice că în Transilvania se găsește sâmburele din care a crescut copacul bogat în ramuri al graiurilor românești vorbite pe toată întinderea pământului nostru”*. Pentru a dovedi că Transilvania e *“leagănul”*, *“vatra”* poporului și a limbii române, E. Petrovici indică o serie de termeni de origine latină păstrați doar în părțile apusene ale Transilvaniei (Banat și Crișana) cum ar fi:

nea (<nix), pedestru (<pedester), june (<juvenis), ai *“usturoi”* (<allium), care în celelalte regiuni au fost înlocuite de zăpadă sau de omăt, olog etc. de origine slavă. El conchide: *“Nu e o simplă coincidență că, tocmai în aceste părți apusene ale țării, e mai bine păstrată moștenirea latină a graiului nostru, se știe doar că aici a fost mai intensă colonizarea romană în Dacia Traiană”*. Din cauza năvălirilor dese, românii au fost nevoiți să se retragă în munți, iar *“după ce fortuna năvălirilor s-a mai potolit [...] de la periferia cetății transilvane, formată de o coroană de munți [...] limba românească se răspândește, din patru celule dialectuale lingvistice transilvănene periferice, în afara zidurilor cetății, pe câmpiile de la poalele munților – unde vor fi existat și mai înainte români, dar în așezări foarte rare”*. *“Revărsarea”* aceasta din cele patru *“vetre”* s-a făcut atât în direcția centripetală, spre interiorul Transilvaniei, cât și în direcție centrifugală, în afara coroanei de munți transilvănene. De aceea cele două dialecte întinse din est și sud *“s-au constituit prin colonizarea din două vetre de la munte a surplusului de populație românească din șesurile Moldovei și Munteniei, care aveau o populație rară românească”*, pe când *“cele două arii dialectuale dinspre vest (sud-vest și nord-vest) sunt mult mai mici, fiindcă aici, limba maghiară a opus rezistență răspândirii spre Tisa și Dunăre a graiurilor românești. Aici deplasarea populației românești din vetrele cele vechi de la munte – din Munții Banatului pe de o parte și din Munții Apuseni (Munții Sălajului și Sătmăruului) pe de alta – a fost mai mică. Aceasta este adevărat mai cu seamă în ce privește subdialectul de nord-vest care are întinderea cea mai mică. Prin urmare, pe teritoriul subdialectului de nord-vest (crișan și maramureșan), populația românească s-a deplasat cel mai puțin din vatra ei străveche, fiind așezată și astăzi pe locurile unde au trăit strămoșii, de veacuri și veacuri. În văile mai retrase ale Munților*

Apuseni, ale Munților Sălajului și Satmarului, populația românească stă neclintită în vechea ei vatră, cu siguranță de pe timpurile când strămoșii ei au fost nevoiți întâia dată să cedeze văile largi ale dacilor, întâilor năvălitori și să se retragă în locuri mai ferite”.

Influența slavă veche cuprinde Banatul și Transilvania de la nord de Mureș. Deci, dacă admitem că slavii au fost asimilați, cei mai mulți până în secolul al XIII-lea “*când un se mai poate vorbi de slavi în Transilvania*”, înseamnă că cele patru subdialecte se formaseră până în secolul al XII-lea. Se poate concluziona că putem distinge un grup dialectual *transilvănean* opus atât celui *bănățean*, cât și celui *muntean*, respectiv *moldovean*. Grupul acesta este însă mai fărmicit decât celelalte trei, în cadrul lui individualizându-se patru graiuri mari: *crișan*, *maramureșan*, *nord-est ardelean* și *sud-est ardelean* sau *ardelenesc de centru și sud*. Că graiul din nord-estul Ardealului un trebuie înglobat în subdialectul moldovean, de care se separă printr-o serie întreagă de particularități fonetice, morfologice și lexicale, că el are o fizionomie diferită de aceasta, având numeroase particularități comune cu celelalte graiuri transilvănene, fost demonstrat mai întâi de D. Șandru într-un studiu publicat în “*Bulletin linguistique*”. Pornind de la analiza textelor din secolul al XVI-lea, G. Ivănescu crede că deja în acest secol se poate vorbi de un subdialect ardelenesc propriu-zis cuprins între Munții Rodnei și o imaginară linie ce trece pe la Alba Iulia, Miercurea Ciuc și Carpații Orientali. Existența acestui grai transilvănean destul de bine individualizat a fost admisă apoi și de V. Frățilă, de V. Târa și de Viorel Vășieșu. Autorii “*Tratatului de dialectologie românească*” (TOR) consideră, la rândul lor, că problema graiurilor din Transilvania între subdialecte dacoromâne nu poate fi acceptabil rezolvată decât dacă “*se admite teoria conform căreia ar exista un subdialect transilvănean cu o arie întinsă și cu o unitate relativă, în cadrul căruia se*

disting ca subdiviziuni puternic individualizate graiul crișan, graiul oșean și graioul maramureșean”. În teritoriul ce poate fi delimitat de o linie care ar merge aproximativ de la Deva la Dej, Munții Rodnei, Miercurea Ciuc, Brașov, Sibiu, ar exista un idiom mai puțin individualizat, dar care prezintă o unitate relativă, de aceea, ei consideră că în această zonă ar trebui să se vorbească de graiurile din Transilvania. Este împărtășită ideea că, graiurile din nord-estul Transilvaniei sunt destul de bine individualizate un numai față de cele din Maramureș, din Crișana și din Țara Oașului, cât și față de cele din Transilvania de centru încât ele pot fi tratate separat. Și graiurile din Transilvania de centru și sud au o anumită autonomie în comparație cu graiurile mai sus menționate dar și cu cele de la sud de Carpații Meridionali așa încât nu pot fi incluse nici în subdialectul *muntean* cum, de obicei s-a procedat. În graiurile din sudul Mureșului mijlociu, având ca limită de vest râul Strei, ca limită de sud munții din jurul Sibiului și ca limită de est valea inferioară a Târnavei Mari și a Târnavei Mici, este posibil ca el să provină din graiul dacoslavilor, asimilați aici, sau din cel al bulgarilor așezați în jurul Blajului (la Cergău Mare și Cergău Mic) și în jurul Sibiului (la Rusciori și Bungard), între secolele XI-XIII. Aria de la est de Strei, care se întinde de la sud de Mureș, peste cele două Târnavе, până la Oltul transilvănean, nu cunoaște aceste influențe.

Maramureșul, față de Crișana, nu prezintă, în această epocă, particularități fonetice deosebite. Cum arată, însă G. Ivănescu, înaintea influenței ucrainene, până în secolul al XI-lea și aici s-a exercitat o influență slavă veche. Prin urmare, putem presupune că, până în secolele XI-XII graiul vorbit în Transilvania s-a diferențiat în mai multe arii, fiecare cu particularități fonetice distincte.

O primă arie, aceea a Banatului, care va cunoaște ulterior unele modificări ale idiomului vorbit în Banat, Hațeg și

nord-vestul Olteniei, sub influența slavilor romanizați în această parte de sud-vest a țării.

O altă arie este formată de cea cuprinsă în regiunea de la nordul Mureșului până în Maramureș. Și aici a fost asimilată o populație slavă veche care și-a pus amprenta în mod diferit.

O a treia arie se găsește la est de râul Strei, la sud de Mureș până la Oltul transilvănean și până în Carpații Orientali. Regiunea dintre Someș și Mureș forma o zonă de tranziție între graiurile de la nord și graiurile de la sud de Mureș. Cele mai multe dintre fenomenele fonetice dialectuale ale graiurilor dacoromâne au apărut între secolele XV-XVIII. Însă o bună parte a acestor divergențe lingvistice trebuie căutate în stările sociale ale Transilvaniei în perioada feudalismului timpuriu care ține din secolul al X-lea până în secolul al XII-lea *“când în sânul obștilor sătești apare o diferențiere a membrilor ei și când, prin uzurparea pânturilor obștești se formează domeniile feudale și cele două clase fundamentale ale societății: țărănimea dependentă și nobilimea feudală; formarea claselor antagoniste a impus organizarea politică a societății, sub forma voievodatelor pomenite în unele izvoare istorice încă la începutul secolului X”* Cele trei arii dialectuale propuse pentru Transilvania, în secolele X-XII, e posibil să fi luat naștere între granițele celor trei voievodate pomenite de Anonymus, *“unul în Crișana, condus de ducele Menumorut, care cuprindea teritoriile dintre Someș și Mureș, avându-și centrul în cetatea Biharea; al doilea în Banat, între Mureș și Dunăre, condus de ducele Glad, care-și avea centrul probabil în cetatea Cuvin (Keve) dintre Timiș și Dunăre, și al treilea în Transilvania propriu-zisă, care se întindea de la porțile Meseșului până la izvoarele Someșurilor, condus de ducele Gelu, care-și avea centrul în apropierea Clujului”*.

E posibil ca înaintea venirii ungarilor în Transilvania să fi existat și alte organizații

de stat româno-slave. Un asemenea voievodat pare să fi fost pe valea Muresului, unde se aflau cetățile Țeligrad (lângă Alba Iulia), la Blandiana și Bălgrad *“cu urme de locuire intensă în secolele IX-X”*, voievodat deosebit de a lui Gelu. *“Asemenea voievodate au existat în regiunile unde până târziu se păstrează puternice urme de autonomie românească, acele țări pomenite în documentele secolelor XIII-XIV: Țara Bârsei, Țara Făgărașului (terra Blachorum), Țara Almașului în părțile Sibiului, undeera pădurea românilor și pecenegilor (silva Blachorum et Bissenorum), Țara Hațegului, Țara Maramureșului”*.

Considerăm, deci, că, dacă vorbirea din Transilvania e mai fărâmițată decât cea din Moldova și Muntenia, aceasta se explică prin faptul că deja în secolele X-XII în Transilvania se formează mai multe organizații statale de tip feudal, *“voievodatele”* și *“țările”* pomenite. Relativa unitate de grai a Munteniei și a Moldovei față de fărâmițarea dialectuală a Transilvaniei, se datorește faptului că cele două provincii, începând din secolul al XIV-lea, au reușit să-și consolideze organizații statale. Mai târziu, vechile voievodate din Transilvania, organizațiile de stat româno-slave vor cădea sub stăpânirea regatului maghiar. Se vor păstra, cu toate acestea, așa cum dovedesc documentele epocii, obști sătești în Transilvania, unele chiar până în sec. XV. *“În sudul Transilvaniei, în Țara Făgărașului și Țara Almașului, țărănimea liberă și-a păstrat obștile până în sec al XV-lea și pentru că acestea au fost stăpânite, în mai multe rânduri, de domnii Țării Românești”*.

Obștile românești au rezistat în Maramureș până la mijlocul sec. XIV. După anul 1300, obștile maramureșene organizate în voievodate și cnezate pe văile râurilor Vișeu, Iza și Mara, au continuat să-și apere libertățile împotriva organizării comitatului nobiliar. Și în aceste condiții probabil, începe să se diferențieze graiul din Maramureș de cele din Crișana și de cele din nord-estul

Transilvaniei pentru a deveni mai târziu un grai destul de bine individualizat, considerat de unii chiar subdialect aparte. Spre deosebire de Muntenia și Moldova, Transilvania nu a avut un centru politic, cultural și economic care să ducă la unitate lingvistică.

Cu toate acestea, dezvoltarea într-o anumită măsură diferită a Transilvaniei de a celorlalte provincii românești a dus la diferențierea graiurilor din Transilvania de cele din Muntenia și Moldova și chiar de cele din Banat.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Caragiu-Marioțeanu, Matilda, *Compendiu*, p. 144.
2. Frățilă, V. *Studii de toponimie și dialectologie*, Excelsior Art, Timișoara, 2002, p.313-370.
3. Gaster, M., *Chrestomație română I*, Leipzig-București, 1891, p. XC-CVIII – publicat în “Convorbiri literare”, XLII, 1908, p.441-448.
4. Iordan, I. *Transilvania*, an 72, 1941, nr.2, p. 102-106.
5. Iordan, I., *Graiul putnean*, Ethnos, Focșani, I, 1, 1941, p. 90.
6. Petrovici, E. *Transilvania, vatră lingvistică a românismului nord-dunărean*, *Transilvania*, an 72, 1941, nr.2, p. 102.
7. Philippide, Al., *OR, II*, p. 407, 390.
8. Pușcariu, S., *Graiul din Transilvania*, în “Cercetări și studii”, București, Ed. Minerva, 1971, p. 398-403.
9. Pușcariu, S., *Limba Română*, vol. I, “Privire generală”, București, 1940, p. 216-217; vol. II, “Rostirea”, p. 323-324.
10. Rizescu, I., *H. Tiktin. Opera și omul*, București, Ed. Științifică, 1971, p. 57-58.
11. Ruxăndroiu-Ionescu, Liliana, *P.D.R.*, p. 126.
12. Tudoran, R., *Noi particularități*, CL, VI, 1961, fasc. I, p. 52.
13. Weigand, G., *Despre dialectele românești*, p. 442.